

УДК 821.162.1-34.09 Токарчук

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-31>

БОЖЕВІЛЛЯ І СМЕРТЬ РЕЧЕЙ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «КОНСЕРВИ»

MADNESS AND DEATH OF THINGS IN THE SHORT STORY "PRESERVES" BY OLGA TOKARCHUK

Манойлова О. М.,

orcid.org/0009-0007-3944-4900

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германських мов, зарубіжної літератури

та методики їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто речовий світ оповідання сучасної польської письменниці, лауреатки Нобелівської премії у галузі літератури 2018 року Ольги Токарчук. Найчастіше творчість письменниці зараховують до традиції «магічного реалізму», але насправді нарративні стратегії Ольги Токарчук – це суміш постмодерних і барокових рис, прийомів науково-популярної та філософської, гуманістичної фантастики.

Стаття присвячена важливій складовій художнього світу Ольги Токарчук – речовому світу оповідання «Консерви» зі збірки «Химерні оповідання» (2020). Назва книжки надзвичайно точно характеризує її зміст, адже 11 оповідань, вміщені у збірці, складно назвати звичайними чи реалістичними. Вони залишають по собі дивакувате, химерне враження від відкритих фіналів, незавершених подій, невловних сенсів.

Однією з найвиразніших рис творчості Ольги Токарчук є чуйність – тонке відчуття світу, його рухів та змін. Крім того, критики також відзначають антропологічність її письма – передусім вона прагне збагнути людину. Цікаво (і дещо парадоксально), що для наближення до людини та таємниць її особистості, письменниця часто звертається до прийому відчуження. Зустріч з Чужим, з Іншим – це спосіб пізнання не лише нового і незнайомого про світ, але і про себе самого.

Важливою домінантою творчості є також поняття «межа», «межовість» як те, що маркує стан переходу і змін. Подорожі, переміщення у просторі і часі, життя у прикордонні – це звичний хронотоп для прози письменниці. Мандрівники і втікачі, блукачі і паломники – всі вони по-своєму шукають себе у русі, через подолання відстаней у часі і просторі. Тему межовості продовжують також важливі для авторки мотиви – божевілля і смерті. Вони втілюються у прозі авторки в різних формах та на різних стадіях, але в цілому позначають стан між ладом і безладом, між нормальним і ненормальним, між розумом і безумом – і, звісно, між буттям і небуттям.

Утім, втілювати межовість і перехідність – властивість не тільки топосів і локусів, але й речей і предметів. Зокрема, речі, що оточують героїв оповідання «Консерви», супроводжують їх від моменту життя і до смерті, розкривають їхній внутрішній світ, стають символічними чи смислотворчими у процесі втілення авторського задуму. Вони допомагають висловити і оприятити важливі домінанти авторського світогляду – межовість, божевілля і смертність.

Банки із материними заготовками стають не лише формою існування пам'яті про неї, про її любов, охайність і кулінарні захоплення, але також і свідченням її поступового божевілля, змін і зрушень у свідомості нещасної і самотньої жінки. Консерви перетворюються на символ і відображення материнської турботи, але й токсичної, трагічної співзалежності, що, зрештою, стає причиною отруєння і смерті головного героя.

Ключові слова: магічний реалізм, химерна проза, відчуженість, речовість, межовість, божевілля, смерть.

The paper examines the material world of the short story by Olga Tokarczuk, a contemporary Polish writer and winner of the 2018 Nobel Prize in Literature. The writer's work is often attributed to the tradition of "magical realism," but in fact, Olga Tokarczuk's narrative strategies are based on a mixture of postmodern and baroque features, techniques of science fiction, philosophical and humanistic fantastic fiction.

The paper is devoted to an important component of Olha Tokarchuk's artistic world, that is the material world of the story "Preserves" from the collected works «Bizarre Stories» (2020). The title of the book characterizes its

content extremely accurately, because the 11 stories in the collection can hardly be called ordinary or realistic. They generate a strange, bizarre impression of open endings, incomplete events, and elusive meanings.

One of the most distinctive features of Olga Tokarchuk's work is her sensitivity, that is a subtle sense of the world, its movements and changes. Moreover, critics have also noted the anthropological nature of her writing – above all, she seeks to understand the human being. It is interesting (and somewhat paradoxical) that in order to get closer to a person and the secrets of his or her personality, the writer often uses the technique of alienation. The meeting with the Stranger, the Other is a way of learning new and unfamiliar things both about the world and about oneself.

An important dominant of her work is also the concept of "border" and "boundary" as something that marks a state of transition and change. Traveling, moving in space and time, living in the borderlands are a common chronotope for the writer's prose. Travelers and fugitives, wanderers and pilgrims – all of them search for themselves in their own way in movement, through overcoming distances in time and space. The theme of boundary is also continued by the motifs of madness and death, which are important to the author. They are embodied in the author's prose in different forms and at different stages, but in general they denote the state between order and disorder, between normal and abnormal, between reason and madness, of course, between life and death.

However, it is not only places and spaces that embody boundary and transience, but also things and objects. In particular, the things that surround the characters of the story "Preserves" accompany them from the moment of life to death, reveal their inner world, become symbolic or meaningful in the process of realizing the author's idea. They help to express and reveal the main dominants of the author's worldview – boundary, madness, and mortality.

The jars with the mother's preserves become not only a form of existence of the memory of her, her love, neatness and culinary hobbies, but also evidence of her gradual madness, changes and shifts in the mind of an unhappy and lonely woman. Canned food becomes a symbol and a reflection of maternal care, but also of a toxic, tragic codependency, which ultimately causes the protagonist's poisoning and death.

Key words: magical realism, bizarre prose, alienation, materiality, boundary, madness, death.

Постановка проблеми. Збірка оповідань «Химерні оповідання» польської письменниці Ольги Токарчук вийшла друком у 2018 році, а українською – двома роками пізніше, у перекладі Віктора Дмитрука («Темпога», 2020). Назва книжки надзвичайно точно характеризує її зміст, адже 11 оповідань, вміщені у збірці, складно назвати звичайними чи реалістичними. Тематика збірки дуже широка, глибока, універсальна – і водночас дуже особиста, тонка, невагома. І сюжети та герої цілком відповідні – такі ж дивні, непрості, «з подвійним дном». Оповідання залишають по собі дивакувате, химерне враження від відкритих фіналів, незавершених подій, невловних сенсів. Погляд авторки охоплює широко коло проблем – пошук ідентичності сучасної людини («Правдива історія», «Візит», «Transfugium»), взаємини людини зі світом, з іншими людьми, з самим собою («Консерви», «Серце», «Пасажир», «Шви»), міфологізацію як способу бачення та осмислення світу («Зелені Діти», «Гора Всіх Святих») і навіть «вічний» борхесівський сюжет про смерть і воскресіння бога в оповіданні «Календар людських свят».

Однією з найвиразніших рис творчості Ольги Токарчук є *czułość*, чулість або чуйність, тобто тонке відчуття світу, його рухів та змін. Сама письменниця окреслює цю властивість так: «Чуйність-бо – це мистецтво ототожнення себе, співвідчування, а отже, безустанного пошуку подібностей. Творення розповіді – це нескінченне оживлення, надавання існування тим усім окружинам світу, якими є людські досвіди, пережиті ситуації, спогади. Чуйність персоналізує все те, до чого звертається, дозволяє надати йому голос, надати простір і час для існування й експресії» [1].

Саме чуйність допомагає авторці дуже тонко, з психологічною точністю розповісти історії про світ людини і природи, їхні закони та закономірності, а також відстежувати їхні зміни. Наративні стратегії Ольги Токарчук ґрунтуються на суміші постмодерних і барокових рис, прийомах «магічного реалізму» та філософської, гуманістичної фантастики. У «Химерних оповіданнях» цей «коктейль» набуває й інших присмаків: науково-фантастичної та соціальної антиутопії («Візит», «Календар людських свят», «Гора Всіх Святих»), а також трансценденталізму і сенсуалізму («Серце», «Transfugium»).

Один із перекладачів Ольги Токарчук дуже точно відзначив «антропологічність» її письма – вона прагне збагнути людину [2]. Цікаво (і дещо парадоксально), що для *наближення* до людини та таємниць її особистості, письменниця часто звертається до прийому *відчуження*. Зустріч з Чужим, з Іншим – це спосіб пізнання не лише нового і незнайомого про світ, але і про себе самого. За словами Остапа Сливинського, вона прагне «відкрити в собі чужинця – не лише для того, щоб помітити іншого чужинця, почути його невиразне мовлення, але й для того, щоб узагалі краще побачити світ. Так крізь неспокійний погляд чужинця, з його вічно рухомої перспективи реальність постає об'ємною й багатовимірною: лише у бездомного треба питати, що таке дім, лише той, хто не має у світі безпечного сховку, може щось нове і суттєве сказати про світ» [2].

Ще однією з домінант творчості Токарчук є топос межової, граничної території, що «маркує стан переходу і змін» [3]. Подорожі, переміщення у просторі і часі, життя у прикордонні – це звичний хронотоп для прози письменниці. Мандрівники і втікачі, блукачі і паломники – всі вони по-своєму шукають себе у русі, через подолання відстаней у часі і просторі. Втім, втілювати *межовість і перехідність* – властивість не тільки топосів і локусів, але й речей і предметів.

Тему межовості продовжує ще один важливий для авторки мотив – *мотив божевілля*. При цьому втілюється він не лише у різних формах і носіях, але й у різному діапазоні – від легкого дискомфорту, відчуття інакшості, дивакуватості («Зелені діти»), містицизму і загадковості («Серце», «Гора Всіх Святих») – до гротескного і фанатичного суспільно-масового божевілля («Календар людських свят»).

Тема смерті також посідає важливе місце у прозі Ольги Токарчук. У збірці «Химерні оповідання» смерть постає в різних іпостасях, наприклад, як загроза і виклик суспільній стабільності та визначеності статусу в оповіданні «Правдива історія», як ілюзія у «Горі Всіх Святих», як необхідна умова воскресіння та основа божественного дива в «Календарі людських свят». В оповіданні «Шви» смерть близької людини стає для головного героя причиною розладу світу та одним із численних нагадувань про хаотичність і абсурдність буття. У цьому розумінні смерть мислиться письменницею як вузлик у тканині Всесвіту – чуйний, уважний спостерігач побачить її ознаки задовго до фатальної події. Стан між ладом і безладом, між нормальним і ненормальним, між розумом і безумом – це теж пограниччя, прикордоння, помежів'я. І, зрештою, що таке смерть, як не перехід останньої межі, останнього кордону між тут і там, між колись і ніколи, між буттям і не-буттям?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікавість до творчості польської письменниці виявляє чимало дослідників у самій Польщі, Великобританії, Сполучених Штатах, Канаді та Україні. При цьому діапазон критичних реценсій доволі широкий і охоплює спроби прочитання її прози крізь призму магічного реалізму (Н. Артеменко [4]), необарокового коду (Б. Романцова [3]), феміністичного (А. Ковальче-Павлік [5]) і постколоніального (М. Александрович [6]), феноменологічного і міфопоетичного (Я. Андерс [7]) підходів, усі з яких, зрештою, зводяться до оприявлення фундаментальних метафізичних, естетичних, етичних і літературних аспектів її творчості. Дехто з критиків називає її творчість «постгуманістичною», маючи на увазі особливий статус неживих об'єктів як суб'єкта у її текстах та децентрацію антропоцентризму [8]. Остання думка, висловлена у збірці «Літературні обрії Ольги Токарчук» за упорядкуванням Джоанни Тшецяк-Гасс з Державного університету Кенту, видається нам особливо цікавою, адже акцентує увагу на авторському способі світовідчуття і світомислення – коли речі не є просто декорацією для подій у творі, а перебирають на себе роль значно більшу, вагомішу, і стають цеглинками у фундаменті Всесвіту.

У цілому, сучасна критика пильно стежить за творчою еволюцією Ольги Токарчук, переконливо вписуючи її творчість як у межі східно-європейської літературної традиції, так і в ширший літературний та інтелектуальний ландшафт, чому, звісно, посприяло присудження їй

у 2018 році Нобелівської премії у галузі літератури із формулюванням «за наративну уяву, яка з енциклопедичною пристрасною показує долання меж як форм життя».

Мета дослідження. У центрі нашої уваги перебуває речовий світ оповідання «Консерви». Наша мета – проаналізувати, як речі, що оточують героїв творів Токарчук, супроводжують їх від моменту життя і до смерті, розкривають їхній внутрішній світ, стають символічними чи смислотворчими у процесі втілення авторського задуму. І, звісно, як вони допомагають висловити і оприявнити головні домінанти авторського світогляду – межовість, божевілля і смертність.

Виклад основного матеріалу. Оповідання «Консерви» починається зі смерті – початок радикальний, але ефектний: смерть і похорон матері є спусковим гачком подій твору, зав’язкою сюжету та своєрідним передбаченням долі головного героя (згадаємо у цьому контексті і «Стороннього» Альбера Камю).

По смерті матері її син, уже дорослий, ба навіть підстаркуватий чоловік, що жив з нею і за її рахунок, у пошуках засобів для подальшого існування (позаяк остання мати пенсія вже закінчується) спускається у пивницю, підвал під їхнім крихітним помешканням, де виявляє «те, що створювало пекельне враження, – це полиці, повні блискучих баночок із консервами. На всіх них були приліплені етикетки, на яких повторювалися, як він зауважив, назви з зошитів із рецептами: “Корнішони в заливці пані Стасі, 1999”, “Паприка на закуску, 2003”, “Смалець пані Зосі”. Деякі з цих назв звучали таємничо, наприклад “Квасолька-шпарагівка апертизована”» [9, с. 40]. Це викриття спершу його розчаровує, він-бо сподівався знайти гроші чи облігації, але зрештою, вдовольняє, бо дозволяє суттєво зекономити на харчах в очікуванні майбутньої роботи, пошук якої він от-от розпочне.

Банки із материними заготовками стають формою існування пам’яті про неї, про її любов, охайність і кулінарні захоплення, але також і нагадуванням про її набридливі докори про необхідність шукати роботу, будувати стосунки з людьми, сепаруватися від батьків. Поступово простір квартири перетворюється на смітник, захаращений «стосами порожніх упаковок, баночок, брудного одягу, а потім також дивним запахом — зопрілих простирادل, штукатурки, якої вже торкнулися язички грибка, замкненого простору, який, позбавлений найменшого руху повітря, починає псуватися і ферментувати» [9, с. 42]. Герой знаходить нові і нові банки з консервацією: «вони стояли заховані, під стосами постільної білизни, зарившись у мотки вовни — партизани, п’ята слоїкова колона» [9, с. 42–43], але апетитні смаколики у баночках з красивими і вигадливими написами змінюються скляними ємностями із чимось дивним і незрозумілим: «вмісту багатьох інших банок ніхто вже не зумів би розпізнати, якби не гречний і службний напис. Мариновані гриби перетворилися на непрозоре темне желе, джеми — на чорні згустки, а паштети збилися в маленькі засушені грудочки» [9, с. 43].

Колекція слоїчків з консервацією поволі перетворюється на колекцію дивацтв, а тоді – на кунст камеру: «І от наштовхнувся на одну (в кухні під мийкою) з написом “Шнурівки в оцті, 2004” – це мусило занепокоїти його. Він дивився на згорнуті в клубок коричневі шнурочки, що плавали в заливці, й чорні кульки гвоздики між ними» [9, с. 43]. «Шнурівки в оцті, 2004», «Губка в томатному соусі, 2001» – етикетки ніби фіксують стадії розладу материнної свідомості, фази загострення божевілля. Утім, за законами «магічного реалізму», вони не дивують головного героя, не лякають і не насторожують – він хіба що відчуває зніяковіння, незначне і скороминуще. Зрештою, відкриття не спинили його: «Сягав навмання в ящик і поїдав, майже не дивлячись, що він їсть. Одна банка привернула його увагу, бо мати зробила на етикетці смішну помилку: “Трипки мариновані, 2005”» [9, с. 45].

Висновки. Консерви стають символом і відображенням материнської любові, турботи, відповідальності, але й її болів і страхів, її тривог і неспокою, її самотності і нестерпної праги за свободою, що її син забрав у неї своєю постійною присутністю, залежністю від неї. Символічно, що ці заготовки, просякнуті материнським нещастям і відчаєм на межі з божевіллям, зрештою стають причиною отруєння і смерті головного героя.

Промовистим доповненням до цього оповідання Ольги Токарчук є короткометражний анімаційний фільм «Пуповина» українського режисера Олександра Бубнова (2018) [10]. Він теж порушує проблему болісної, хворобливої прив'язаності і показує, як материнська любов і турбота з часом перетворюється на трагічну співзалежність, що веде до втрати людини самої себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фрагменти нобелівської лекції Ольги Токарчук: «Те, що не розказане, перестає існувати, вмирає». Culture.pl. 2019. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/olha-tokarchuk-te-shcho-ne-rozkazane-perestaye-isnuvaty-vmugaе>
2. Сливинський О. Ольга Токарчук. Досконалість неточних форм. Нова Польща. 24 січня 2022 року. URL: <https://novapolshcha.pl/article/olga-tokarchuk-doskonalist-netochnik-form>.
3. Романцова Б. За що Ольга Токарчук отримала Нобелівську премію. Український Тиждень. 11 жовтня 2019 року. URL: <https://tyzhden.ua/za-shcho-olha-tokarchuk-otrymala-nobelivsku-premiu>.
4. Артеменко Н. Маркес польського Правіку, Друг читача, 2009, URL: <https://vsiknygy.net.ua/>
5. Kowalcze-Pawlik A. Madwoman at Large: Prophetic Anger and Just Revenge in Olga Tokarczuk's Drive Your Plow over the Bones of the Dead. *The Polish Review*. Vol. 66. No. 2, 2021.
6. Aleksandrowicz M. Towards a Tender, Decolonial, Feminine Universality in Olga Tokarczuk's Flights (цитуються за Huss, Joanna Trzeciak, The Literature Landscape of Olga Tokarczuk, 2021).
7. Anders J. Primeval and Other Times by Olga Tokarczuk: the 'Tender narrator' and the perils of myth. *The Polish Review*. Vol. 66. No. 2, 2021.
8. Trzeciak-Huss J. The Literature Landscape of Olga Tokarczuk. *The Polish Review*. Vol. 66. No. 2. 2021. URL: <https://scholarlypublishingcollective.org/uip/tpr/article-abstract/66/2/3/284143/Introduction-Approaching-Olga-Tokarczuk>
9. Токарчук О. Химерні оповідання. Київ. Tempora. 2020. С.39–45.
10. Бубнов О. «Пуповина» (The Cord), 2018, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Cc0fS3fwL8E>.